

УДК 82

Ч. АЙТМАТОВДУН-ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАДАГЫ ЭЭЛЕГЕН ОРДУ
РОЛЬ Ч.АЙТМАТОВА В ЭТНО ПЕДАГОГИКЕ
THE ROLE OF CH. AITMATOV IN ETHNO PEDAGOGIC

*Төрөгелдиева Г – улук окутуучу, Таласбаева Г – окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад областы,
Аксы району, Кербен шаары, Уметалиев көчөсү-137.
Аксы колледжи, gulzatt@mail.ru*

Аннотациялар: Макалада кыргыз элинин педагогикасын жана педагогикалык маданиятын бийик сереге которуу менен чыныгы инсанды тарбиялоо. Бул маселеге чоң көңүл буруу зарыл.

В статье рассматривается возвышение кыргызской педагогики и культуры, воспитывая настоящего патриота. К этому вопросу нужно уделять много внимания.

In this article it is consider the elevation of kyrgyz pedagogic and culture by bringing up real patriotic. It is necessary to pay great attention to this problem.

«Элдин өмүрү –анын тилинде»
«Каада-салтты, үрп-адатты сактоо –
бул чыныгы инсандык касиет.»
«Улуу элден улуу адам жаралат»

Кыргыз эли, кыргыз тили, кыргыз элинин тарыхы-тээ байыртадан бери келе жаткан нарк- нускалуу, каада-салттуу, кудурети күчтүү элдердин, тилдердин бири. Ата бабаларыбыздын салтын, тилин, динин, дилин, маданиятын урпактарга, кийинки муундарга жеткизүү-бул элибиздин цивилизацияга жетишинин негизги шарты болуп эсептелет.

Азыркы учурда көз карандысыз мамлекет болгондон баштап унутулуп бара жаткан эне тилибизди, ата салтыбызды жүрөгүбүзгө бек сактап, аны кийинки урпактарга жеткизип, жандандырууга мезгил келип жетти.

Кылым карыткан эне тилин, динин, ата салтын, ой-тилегин, ыр күүсүн, тарыхын, маданиятын, оймо-чиймесин, дүйнөнү суктандырган санжырасын, шилекейди чууруткан ширин кыргыз даамдарын, ата бабаларыбыздын накыл сөздөрүн сабак катары окутуп, аны терең түшүндүрүп, балдардын жүрөгүнүн терең жеринен орун тапсак, анда биз ак пейилдүү нагыз кыргыз уул-кыздарын тарбиялай алган болобуз.

Кыргызымда «Тилдин тарыхын билбей туруп, элдин тарыхын изилдөө мүмкүн эмес - деп бекеринен айтылбаса керек. Анткени эне тилге тарбиялоо эң биринчи эне сүтү менен оозанган бешик ырынан башталат жана бакчаларда, айрыкча мектептин башталгыч класстарында өз эне тилин сүйүү мезгили калыптанат. Эне тилин өздөштүрүп, кенири жайылтуу-ар бир окуу жайдын, мекеменин, атыгүл эмгек жааматтарынын кыргыз тилине болгон мамилесине жараша болот.

Тилдин кендиги – бул жан дүйнөнүн тазалыгы, сулуулугу, бийиктиги жана улуулугу. Демек, тилдин өнүгүүсүн, улуттук аң-сезим жана улуттук руханий өнүгүү маселесинен болуп кароо мүмкүн эмес. Тилдин өнүгүүсү адегенде аң-сезим, маданият, каада-салт жана тарых менен тыгыз байланышкан. Бүгүнкү күндө ак элечек энелерди, ак калпактуу аталарды, ат үстүндө ойногон кыргыз эли үчүн улуттук тилди, улуттук маданиятты, үч кыл комуз кыргыз күүсүн, дүйнөнү дүнгүрөткөн Манас атабызды мактап

калуудан ашкан чоң маселе жок болсо керек. Кыргыздар Азиядагы эң байыркы түптүү элдердин бири. Ошондуктан ата-бабаларыбыздан мурас болуп келе жаткан наркыбызды, салттарыбызды бекем сактообуз абзел жана аны жүрөгүбүзгө тумар кылып тагып, бирөөлөргө тепсетүүгө акыбыз жок. Бирок, ошол эне тилибизди барктай албай, аны да ийне баскандай кылып, кээ бир кыргыз атуулдары тилин, динин, салтын унутуп баратканы өкүнүчтүү. Ар бир улут өз тили, дини менен башкалардан айрымаланып турат эмеспи. Ушул сыяктуу улуттарды айрымалап дилин таанытып турган-бул тил. Тил – улуттун үнү. Эмесе кыргыз тилин даңазалаган ыр саптарынан мисал келтирсек:

«Кыргыз тилим балдай ширин таттуусун
Көнүл кушун көкөлөтүп шаттуусун
Мезгил басып кылымдарды карытып
Дүйнөдөгү чоң тилдердей барктуусун»

Кыргыз калкы сандаган кылымдарды карыткан өзүнүн тарыхый жолунда эчен ирет кырчындуу согуштарды башынан кечирип, кырылып жоюлду, нечен ирет ырайымсыз баскынчылардын талоосуна түшүп байлыгынан да, бийлигинен да ажырады. Бирок, ал татаал машакаттуу турмуш сапарында тайманбастан ак калпактын тобосун көргөзүп тилин, динин, каада-салтын, руханий байлыгын жоготкон жок. Аны байытып, өстүрүп, муундан-муунга, укумдан-тукумга мурас катары өткөзүп келди. Бирок муундар алмашып, замандар тогошкон сайын тил маселеси, салт маселеси кыргыз атадан качып бара жаткансыйт. Биздин максат мына ушул эне тилин, ата салтын жандандыруубуз абзел. Мамлекеттик тилге, каада-салтка, үрп адатка тарбиялоонун эң негизги очогу - мектеп болуп эсептелет. Мектеп, мугалим, окуучу булл ажырагыс бир бүтүмдүк. Мында мугалимдин ишинин жоопкерчилиги өтө күчтүү. Мугалим –жаш адамдын руханий дүйнөсүнүн зергери, коомдун ишенимдуу адамы, ага коом эң кымбат, эң баалуу нерсени-балдарды, үмүтүн, өз келечегин ишенип берет. Ошондуктан, мугалимдин адеп-ахлагына, билимине, адистик чеберчилигине өтө жогорку талап коюлат. Жакшы мугалим окуучусунун жүрөгүндө түбөлүк из калтырат, анын жашап, өсүп-өнүгүүсүнө демилге берет. Мугалим деген-бул ыйык, бийик, аруулуктун символу.

Демек азыркы учурда, мектептерде, орто жана жогорку окуу жайларда болобу, тил маселесин жана элдик педагогиканы эң зарыл илимге айландыруубуз шарт. Анткени, Т.Сыдыкбек уулу айткандай: «Бул улуу мурас-отко күйбөйт, сууга чөкпөйт, ааламаттарда кыйрабайт».

Байыркы тарыхы бар кыргыз элибиз муундан-муунга эне тилибизди аздектеп келип бүгүнкү күндө ал тилибиз мамлекеттик тил даражасына жетип келди. Бүгүнкү күнү биздин алдыбызда оңдогон жылдар бою калыптанган ошол кайдыгерликти жоюп, эне тилибизге жаныча мамиле кылуу милдети турат. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү үчүн тилчи-окумуштуулар, мугалимдер изденип, тилге карай ар түрдүү иш чараларды жасап келүүдө. Мамлекеттик тил качан гана коомдук турмушубуздун саясий- экономикалык, социалдык-маданий тармагында өзүнүн татыктуу ордун ээлеп орто, жогорку окуу жайларда окутуу иштери колго алынып, мекемелерде, ишканаларда иш кагаздары кыргыз тилинде жазылганда гана, элибиз нукура кыргыз тилинде сүйлөгөндө гана өнүгө алат. Кыргызда жакшы накыл кеп бар: «Кайсыл элдин жерин жердесен, ошол элдин ырын ырда» деген. Бул накыл сөз улуттар аралык мамилени, достукту, биримдикти чыңдайт. Ушундай көп кырдуу маданияттын каймагын калпып, өзүнүн тулку боюна синирген, ар бир улуттун руханий дүйнөсүнүн мерчемдүү түйүнү- бул элдик педагогика.

Бүгүнкү күндө педагогика илиминин өтө актуалдуу маселелеринин бири болуп:- биринчиден, мугалимдик кесипти жан дүйнөсү менен тандап алган адистерди даярдоо болуп саналат. Экинчиден, дагы бир эң орчундуу маселелердин бири болуп, мугалим менен окуучулардын арасындагы мамиле болуп саналат. Окумуштуулар арасында бул

маселе боюнча да ар түрдүү көз караштар бар. Бири мугалим менен окуучулардын ортосундагы мамиле жасалма иретинде эмес, коркутуп-үркүтүү иретинде эмес, тескерисинче достук маанайдагы мамиле, түшүнүүчүлүк, кызматташтык, чыгармачыл иш-аракеттеги мамиле болушу зарыл деп айтса, бири авторитардык мамиленин болушу зарыл, мугалим менен окуучунун ортосунда (дистантты) б.а аралыкты сактап, талап коючулук болуу керек деп айтып келишет. Мына ушул ой-пикирлердин баарысын кыргыз элинин чыгаан, даанышман жазуучусу Ч.Айтматов өзүнүн чыгармаларында кенири ачып көрсөткөн.

Айтматовдун чыгармаларынын педагогикалык идеясы-азыркы, башкача айтканда келечектеги мугалимдерди окутуп-тарбиялоодо орду зор. Ч.Айтматовдун ар бир чыгармасын окуган сайын жан дүйнөң тазарып, жаныланып, жаныча көз караштар менен ойлор пайда болуп, жаны кадамдарды шилтөөгө дем-күч берип, жашоого шыктандырып турат. Азыркы учурда элдик педагогиканын салттарын, булактарын өсүп келе жаткан жаш-муундарга окутуп-тарбиялоо иши эң маанилүү маселелердин бири болуп саналат. Төгөрөктүн төрт бурчуна аттын кашкасындай таанымал болгон жазуучу Ч.Айтматовдун таалим, тарбия жөнүндөгү ой толгоолору кыргыздын элдик педагогикасынын идеяларынан азыктангандыктан, окурмандарга өтө жеткиликтүү, таасирдүү жана жугумдуу.

Ч.Айтматовдун чыгармаларында кыргыз элинин тили, дили, тарыхы, маданияты, оюндары, каада-салттары, үрп-адаты кеңири чагылдырылган. Демек, жаш жеткинчектерге тарбия, таалим берүүдөгү кыргыз элинин залкар педагогикалык идеяларын жана бай тажрыйбасын жалпы адамзаттын өткөн муундарынын урпактарына керээз кылган ыйык мурастарын, өзүнүн чеберчилиги, көркөмдөп баян этүүдөгү чыгармачылыгы менен Айтматов Чынгыз кыргыз элин дүйнө жүзүнө таанытып жана кыргыз элинин педагогикалык ой жүгүртүүсүн дагы бийик сереге көтөрдү. Кыргыздын кылымдарды карыткан маданий дарамети менен бүгүнкү дүйнөлүк цивилизациянын ортосундагы нукту түйшүктүү изденүүлөр менен аныктап, ага дангыр жол салган Чынгыз Айтматов биздин элдик педагогикабызды жалпы инсанияттын руханий кенчине айландырды. Анын каармандары-Данияр, Жамийла, Момун, Султанмурат, Дүйшөн, Бостон ж.б кыргыздын элдик тарбиясынын идеялындагы инсандар. Алардын көркөмдөлгөн элестери элдин руханий дүйнөсүндөгү асыл сапаттарды (чынчылдык, айкөлдүк, мээнеткечтик, туруктуулук, элге, ата журтка берилгендик, жөнөкөйлүк ж.б) чагылдырат. Ошентип Ч.Айтматовдун педагогикалык ойлору, педагогикалык идеялары биз үчүн баа жеткиз байлык болуп эсептелет. Атап айтсак Ч.Айтматов «Биринчи мугалим» повестиндеги Дүйшөндүн образы аркылуу мугалимдин андагы балдарга болгон кичи пейилдигин, жөнөкөйлүгүн, адамдык мамилесинин бийиктигин көрсөтүү менен педагогикалык маданиятты өзгөчө баса белгилеп көрсөткөн. Чыгармада Дүйшөн балдарды өз баласындай сүйүп, балдардын келечегин жан дүйнөсү менен сезе билип, аларды аң-сезимдүү, билимдүү болууга, келечекке тартынбай кадам таштоого үгүттөйт. Демек, азыркы учурда Дүйшөндүн идеясы эч нерседен коркпой, бардык кыйынчылыктырга туруштук берип, алдынкы максаттарга умтулууга түрткү берет.

Ч.Айтматов мугалимдик кесипке жөндөмдүү, шыктуу, өз кесибин мыкты билген, балдарга ички дүйнөсү менен берилген чыгармачыл адистер керек экендигин бир канча чыгармаларында сүрөттөйт. Мисалы: «Эрте келген турналар» чыгармасындагы Инкамал апай, «Саманчынын жолундагы» Майсалбек, «Кылым карытар бир күн» романындагы Абуталиптин образынан көрө алабыз. Автор чыгармалардын каармандары аркылуу жаш муундарды адам болуп калыптанууда-адеп-ыймандуулукка, илим-билимге умтулууга эли-жерин, мекенин коргоого, жарытылышты сүйүүгө эң негизгиси- адамдык асыл сапаттарды сактоого тарбиялайт. Анткени, азыркы учурда биздин негизги максатыбыз дүйнөнүн өнүп-өскөн элдериндей эле чыныгы инсандарды тарбиялоо. Андыктан,

Ч.Айтматовдун чыгармаларын көбүрөөк окуп, анын айтып кеткен идеяларын бүгүнкү күндө таалим, тарбия жаатында кеңири пайдалансак, анда биз окуу-тарбия иштеринде бир канча ийгиликтерге жетишет элек. Демек, Ч.Айтматовдун педагогикалык даанышмандыгын терең изилдеп, жөнгө салуу келечек окмуштуулардын жана илимий мекемелердин эл алдындагы парзы.

Адабияттар:

1. «Педагогика» Б.Апыш, Д.Бабаев Т.Жоробеков
2. «Кыргыздын улуттук каада-салты үрп-адаты»: А.Сариев
3. «Чынгыз кыргыз педагогикасы», : Зууракан Конгайтиева
4. «Тарбия назарияты». Б.Апыш
5. «Ч.Айтматовдун идеялары жана бүгүнкү илимий педагогика». А.Батыралиев

Рецензент:

Сакиева С.С. – п.и.д., профессор